

Tomasz Pączek

Akademia Pomorska

Słupsk

tomasz.paczek@apsl.edu.pl

**AGENTURA MILICJI OBYWATELSKIEJ
W ŚWIETLE INSTRUKCJI OPERACYJNYCH
SPIES CIVIC MILITIA IN THE LIGHT
OF THE SECRET INSTRUCTIONS CRIMINAL**

Zarys treści: Milicja Obywatelska była elementem polskiego państwa komunistycznego. W strukturach MO znajdował się pion kryminalny, którego zadaniem było zwalczanie przestępczości kryminalnej. Służba kryminalna MO, jak każda policja na świecie, wykorzystywała w swojej pracy tajnych współpracowników. Praca z agenturą określona została w instrukcjach operacyjnych. Przepisy instrukcji były często niezgodne z ówczesnym prawem oraz prawami człowieka. W latach stalinowskich służyły również zwalczaniu przeciwników politycznych. Zapisy instrukcji operacyjnych pozwalają na poznanie taktyki pracy operacyjnej MO w zwalczaniu przestępczości kryminalnej w Polsce Ludowej.

Słowa kluczowe: Milicja Obywatelska, pion kryminalny, instrukcja operacyjna, agentura, tajny współpracownik, przestępczość kryminalna

Key words: Civic Militia, criminal division, secret instructions criminal, spies, secret collaborator, criminality

Wykorzystanie osobowych źródeł informacji w pracy organów policyjnych jest podstawową metodą pracy operacyjnej. Metoda ta była i jest wykorzystywana przez wszystkie formacje policyjne na świecie od czasu kształtowania się organów bezpieczeństwa i porządku publicznego.

Badania naukowe nad dziejami aparatu represji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej skupiły się przede wszystkim na działalności aparatu bezpieczeństwa publicznego i Służby Bezpieczeństwa. Dzięki licznym publikacjom wiedza na temat pracy operacyjnej UB/SB, w tym także wykorzystania osobowych źródeł informacji

przez te służby, jest znaczna¹. Zgodnie z prawem ujawnieniu podlega także agentura tych służb².

Pracy operacyjnej Milicji Obywatelskiej, a w szczególności pracy z osobowymi źródłami informacji, nie poświęcono większej uwagi³, a agentura milicyjna pozostaje utajniona.

Odmienne traktowanie SB i MO ma swoje uzasadnienie. Ogólnie można stwierdzić, że praca operacyjna UB/SB służyła przede wszystkim zwalczaniu dążeń niepodległościowych i wolnościowych społeczeństwa polskiego, natomiast praca operacyjna MO – w głównej mierze zwalczaniu przestępczości kryminalnej.

Znamienne jest, że u progu działalności MO wiele instrukcji milicyjnych nawiązywało do rozwiązań znanych z przeszłości w Policji Państwowej, część aktów normatywnych była tworzona przez byłych policjantów zatrudnionych w MO⁴. Nie dotyczyło to jednak pracy operacyjnej. W tej kwestii milicja wzorowała się na rozwiązaniach aparatu bezpieczeństwa publicznego.

Pierwsza instrukcja dotycząca sieci informacyjnej w MO ukazała się 17 stycznia 1946 r.⁵ Instrukcja ta powstała na bazie *Tymczasowej instrukcji z 13 lutego 1945 r. o pozyskaniu, pracy i ewidencji agenturalno-informacyjnej sieci obowiązującej w aparacie bezpieczeństwa publicznego*⁶.

Instrukcja milicyjna zawierała taki sam podział osobowych źródeł informacji: na rezydenta, agenta i informatora⁷.

¹ Wśród wielu publikacji można wymienić: *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. i wstęp T. Ruzikowski, Warszawa 2004; F. Musiał, *Podręcznik безпеki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL*, Kraków 2007; *Osobowe źródła informacji. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008; *Osobowe środki pracy operacyjnej – zagadnienia źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2013.

² Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. 2007, nr 63, poz. 624, z późn. zm.); Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (Dz.U. 2007, nr 63, poz. 425, z późn. zm.).

³ Osobowym źródłem informacji MO poświęcony jest zaledwie jeden artykuł: P. Majer, *Milicyjna agentura 1944–1957*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 1. Niektóre zagadnienia pracy operacyjnej MO zostały omówione w pracach: P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004; K. Madej, *Bezradność lub represja. Władze wobec przestępczości gospodarczej w PRL (1956–1970)*, Warszawa 2010; T. Pączek, *Milicja Obywatelska w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1975*, Słupsk 2014.

⁴ Przykładami mogą być: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Warszawie (dalej: AIPN), Komenda Główna Milicji Obywatelskiej (dalej: KG MO), sygn. 0342/7, t. 1, Tymczasowa instrukcja służby zewnętrznej i nadzoru administracyjnego Milicji Obywatelskiej z 19 kwietnia 1945 r.; AIPN, KG MO, sygn. 01474/9, Tymczasowa instrukcja o organizacji ogniw śledczych w Milicji Obywatelskiej z 17 września 1946 r. zob.; AIPN, KG MO, sygn. 01474/9, Tymczasowa instrukcja o daktyloskopii i pracowni fotograficznej pochodząca z 1945 r., b.p.

⁵ AIPN, KG MO, sygn. 00342/9, t. 1, Rozkaz nr 160 komendanta głównego MO z 17 stycznia 1946 r. wprowadzający Instrukcję o tymczasowym organizowaniu sieci informacyjnej, k. 120–135.

⁶ *Instrukcje pracy operacyjnej...*, s. 23–28.

⁷ AIPN, KG MO, sygn. 00342/9, t. 1, Rozkaz nr 160 komendanta głównego MO z 17 stycznia 1946 r. wprowadzający Instrukcję o tymczasowym organizowaniu sieci informacyjnej, k. 121; P. Majer, *Milicyjna agentura 1944–1957...*, s. 48.

Podstawowym źródłem informacji był informator, który miał dostarczać informacji o interesujących MO zdarzeniach i osobach. Informatora pozyskiwano ze środowisk przestępczych, kręgów prostytutek, chuliganów i paserów. Informatora można było wynagradzać, ale nie systematycznie.

Wyższym stopniem w kategorii osobowych źródeł informacji był agent. Agent werbowano do realizacji określonych zadań, np. do uzyskania informacji o sprawie konkretnego przestępstwa. Agent za swoją działalność był systematycznie wynagradzany lub mógł otrzymać płatne stanowisko w jednostce organizacyjnej, w której dochodziło do przestępstw.

Najwyższą formą tajnego współpracownika był rezydent, który niejako w zastępstwie milicjanta obsługiwał kilka osobowych źródeł informacji. Funkcjonariusz poprzez rezydenta przydzielał im zadania i odbierał meldunki.

Instrukcja objaśniała funkcjonariuszom, że przy werbunku tajnego współpracownika należy odwoływać się do jego pobudek ideowych lub innych motywów, np. wykorzystać chęć zemsty lub zazdrości w stosunku od osoby będącej w zainteresowaniu MO. Dopuszczano także wykorzystywanie materiałów kompromitujących, a w przypadku odmowy współpracy – szantaż⁸.

Wzorowanie się milicji na pracy z siecią informacyjną aparatu bezpieczeństwa publicznego nie przystawało do wykonywania zadań tej formacji. Środowiska kryminalne miały niewiele wspólnego ze środowiskami przeciwników politycznych władzy komunistycznej. Dlatego też wyniki pracy operacyjnej Milicji Obywatelskiej w pierwszych latach powojennych były mizerne⁹.

Niezadowalające wyniki w pracy operacyjnej wynikały także z rozwiązań strukturalnych MO. W tym czasie nie istniały w milicji ogniwa operacyjne, a jedynie śledcze. W Komendzie Głównej MO funkcjonował Oddział Śledczy, w komendach wojewódzkich MO działały wydziały śledcze, w komendach powiatowych referaty, a komisariatach brygady śledcze¹⁰. Funkcjonariusze operacyjno-śledczy wykonywali czynności operacyjne oraz prowadzili śledztwa. Strukturę pionu operacyjnego w Milicji Obywatelskiej w 1946 r. prezentuje rycina 1.

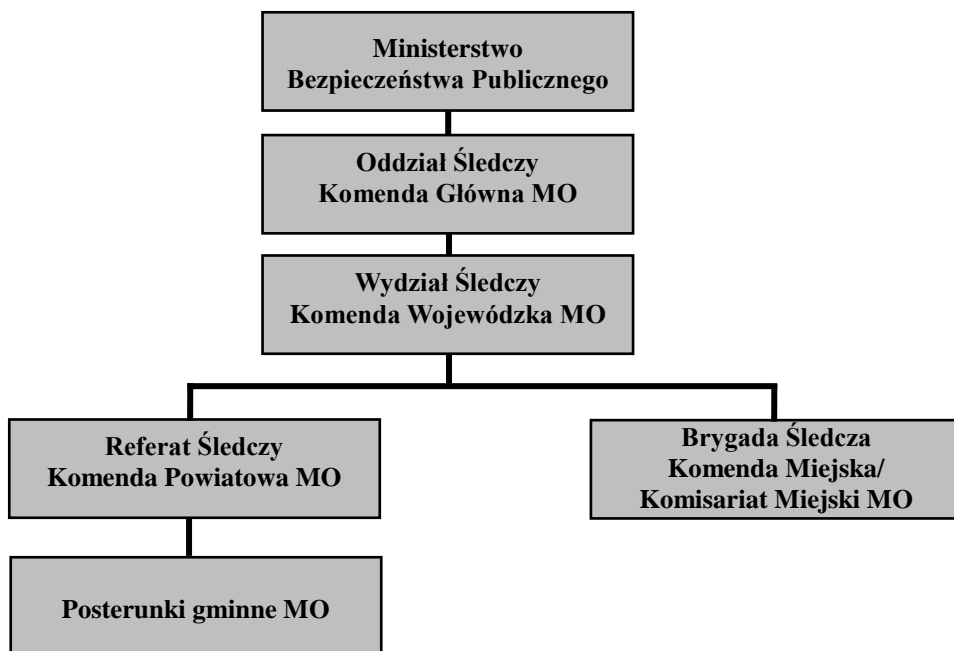
Zaletą takiego rozwiązania było to, że milicjant wykonywał czynności operacyjne do konkretnej sprawy śledczej. Znał bardzo dobrze materiały sprawy i uzyskiwane informacje, chociażby fragmentaryczne, potrafił wiązać w całość. Wiedział, która informacja jest istotna i może przyczynić się do wykrycia sprawcy, a która nie przedstawia żadnej wartości.

Z drugiej jednak strony funkcjonariusz skupiał się na własnych sprawach. Pierwszoplanowe były jego własne śledztwa i nie starał się uzyskiwać informacji o innych zdarzeniach lub nie potrafił powiązać strzępków informacji.

⁸ AIPN, KG MO, sygn. 00342/9, t. 1, Rozkaz nr 160 komendanta głównego MO z 17 stycznia 1946 r. wprowadzający Instrukcję o tymczasowym organizowaniu sieci informacyjnej, k. 123–124.

⁹ W 1949 r. dokonano weryfikacji sieci informacyjnej, z której wyeliminowano znaczącą liczbę współpracowników jako nieprzydatnych. Na przykład w KW MO we Wrocławiu z zarejestrowanych 3 tys. informatorów wyeliminowano 2750 osób, w Szczecinie z 774 wyeliminowano 500. P. Majer, *Milicyjna agentura 1944–1957...*, s. 50.

¹⁰ P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957...*, s. 121; T. Pączek, *Milicja Obywatelska...*, s. 44, 56.

Ryc. 1. Pion operacyjny w Milicji Obywatelskiej w 1946 r.

Fig. 1. The criminal division of the Civic Militia in 1946

Źródło: opracowanie własne.

Kolejną negatywną stroną służby funkcjonariusza operacyjno-śledczego była czasochłonność prowadzonych postępowań przygotowawczych. Formalizm procedury karnej, przede wszystkim spisywanie protokołów i wydawanie postanowień, pochłaniał większość czasu służbowego.

Słabość pracy operacyjnej MO spowodowała, że w 1949 r. opracowano nowe rozwiązania w tej dziedzinie. Wydane akty normatywne wytyczyły trzy podstawowe kierunki pracy operacyjnej: pracę z agenturą, inwigilację przestępców oraz rejestrację elementu przestępczego i wykorzystywanie kartotek.

Kwestię pracy z osobowymi źródłami informacji regulował rozkaz nr 338 komendanta głównego MO z 27 czerwca 1949 r. wprowadzający do użytku służbowego MO Instrukcję o organizacji sieci informacyjnej w jednostkach MO¹¹. W instrukcji stwierdzono, że sieć informacyjna pozostająca „na kontakcie” jednostek MO jest podstawowym elementem w walce z przestępczością i środkiem operacyjnym w poznawaniu i rozpracowywaniu środowisk przestępczych, zapobieganiu przestępstwom i wykrywaniu sprawców przestępstw.

Przy pomocy sieci informacyjnej funkcjonariusze MO mieli zdobywać informacje o działalności i zamierzeniach środowisk przestępczych, poznając ich skład, me-

¹¹ AIPN, KG MO, sygn. 0342/7, t. 2, Rozkaz nr 338 komendanta głównego MO z 27 czerwca 1949 r. wprowadzający do użytku służbowego MO Instrukcję o organizacji sieci informacyjnej w jednostkach MO, k. 30–55.

tody oraz technikę działania, o sprawcach przestępstw dokonanych, o nastrojach politycznych na terenie wsi i miast.

Instrukcja ta wprowadziła nowy podział osobowych źródeł informacji na agenta, informatora i osobę zaufaną (OZ).

Agent a i informatora pozyskiwano ze środowisk przestępczych lub spośród osób mających kontakt z takim środowiskiem. Instrukcja objaśniała, że agentem lub informatorem może być np. przestępca przedwojenny lub działający obecnie, prostytutka utrzymująca kontakty z przestępcami, dozorca domu, w którym zamieszkuje element przestępczy, kelner lub właściciel lokalu, do którego uczęszczają przestępcy, handlarz na bazarze, dróżnicy kolejowi i drogowi, leśniczy i gajowi oraz każda inna osoba, która w związku z wykonywanym zawodem lub określoną okolicznością ma możliwość dotarcia do środowisk przestępczych. Różnica między agentem a informatorem polegała na tym, że agent musiał tkwić w konkretnej grupie przestępczej lub mieć z nią kontakt, natomiast informator utrzymywał ogólne kontakty z elementem przestępczym.

Agentom i informatorom milicyjnym nie wolno było rozpracowywać środowisk politycznych.

Najniższą formą tajnych współpracowników MO i zarazem najbardziej powszechną były osoby zaufane. W instrukcji pisano, że

sieć osób zaufanych tworzą tysiące uczciwych obywateli, robotników, chłopów i urzędników (członków stronnictw demokratycznych, w tym członków PZPR), którzy pracują i tkwią w różnych organizacjach, instytucjach i przedsiębiorstwach w mieście i na wsi. Mogą to być zresztą wszyscy inni, którzy w określonych okolicznościach gotowi są dorywczo spotykać się z funkcjonariuszem MO i udzielać mu potrzebnych informacji¹².

Osoby zaufane były wykorzystywane przede wszystkim w pracy posterunków i komisariatów MO. Funkcjonariusze tych jednostek uzyskiwali od OZ informacje:

1. o wszystkich przestępstwach zamierzonych lub dokonanych bez względu na ich charakter lub treść.
2. dotyczące nastrojów politycznych poszczególnych warstw ludności wiejskiej i ich stosunku w sprawie przebudowy wsi.
3. o wszystkich faktach przeciwstawiania się polityce rządu na terenie wsi.
4. dotyczące wszelkiej wrogiej działalności wyzyskiwaczy wiejskich, reakcjonistów, organizacji podziemnych i reakcyjnego kleru.
5. dotyczące wrogiej działalności elementów klasowo obcych i wrogich w gospodarczym, społecznym i administracyjnym aparacie państwowym na wsi:
 - a) w gminnych radach narodowych i gromadzkich radach,
 - b) w zarządach gminnych,
 - c) w majątkach państwowych,
 - d) w gminnych zarządach Samopomocy Chłopskiej,
 - e) w gminnych spółdzielniach Samopomocy Chłopskiej i spółdzielniach rolniczych,
 - f) w gminnych ośrodkach maszynowych.

¹² Tamże, k. 33.

6. o wszelkich nienormalnych zjawiskach na rynku, wynikających z akcji spekulacyjnych organizowanych przez elementy kapitalistyczne lub z niedbalstwa państwowego, względnie spółdzielczego aparatu dystrybucyjnego¹³.

Można zauważyć, że sieć OZ służyła przede wszystkim do uzyskiwania informacji o charakterze politycznym. Duży nacisk położono na uzyskiwanie informacji o nastrojach na wsi. Miało to związek z zadaniami aparatu bezpieczeństwa odnośnie do kolektywizacji rolnictwa¹⁴. W instrukcji pojawiły się także zapisy o uzyskiwaniu informacji o wrogiej działalności kleru. Zadania te zostały sprecyzowane przez ministra bezpieczeństwa publicznego Stanisława Radkiewicza podczas narady w marcu 1949 r., w czasie której stwierdził, że posterunek gminny MO powinien być przedłużeniem funkcji UBP w terenie, a jednym z zadań posterunkowych jest zbieranie informacji o działalności kleru i przekazywanie ich aparatowi bezpieczeństwa publicznego¹⁵.

Agentów i informatorów zalecano werbować przy wykorzystaniu materiałów kompromitujących albo pieniędzy. Materiały kompromitujące mogły dotyczyć spraw obyczajowych oraz administracyjno-karnych. Nie można było pozyskiwać kandydata, jeżeli sprawa była znana szerokiemu kręgowi osób, a także w przypadku, gdy operacyjne możliwości kandydata były nieproporcjonalne do popełnionego przestępstwa. Zawiadomienie prokuratury lub sądu o przestępstwach popełnionych przez agentów i informatorów mogło nastąpić tylko za zgodą komendanta wojewódzkiego lub równorzędnego¹⁶.

Od zwerbowanych agentów i informatorów pobierało się zobowiązanie o współpracy, własnoręcznie napisany życiorys oraz zdjęcie. Podczas werbunku obierali oni także pseudonim, którym podpisywali sporządzane doniesienia. Milicjant mający „na kontakcie” tajnego współpracownika był obowiązany prowadzić jego teczkę personalną i roboczą.

Od osób zaufanych nie pobierało się zobowiązań o współpracy, a jedynie zobowiązania o zachowaniu w tajemnicy przekazywanych informacji o przestępstwach. Przekazane informacje funkcjonariusze MO dokumentowali w notatkach służbowych. Osobom zaufanym nie zakładano teczek personalnych. Komendanci powiatowi MO prowadzili Teczki posterunków i Teczki dzielnic, które zawierały wykazy osób zaufanych i notatki służbowe zawierające informacje od OZ.

¹³ Tamże, k. 34.

¹⁴ Zob. szerzej: A. Kura, *Aparat bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości wobec kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, Warszawa 2006, s. 103 i n.; T. Pączek, *Milicja Obywatelska...*, s. 211 i n.

¹⁵ Materiały narady aktywu MPB w dniach 23–25 marca 1949 r., znajdujące się w: *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody*, oprac. A. Paczkowski, cz. 2: *Lata 1948–1949*, Warszawa 1996, s. 152.

¹⁶ Zapis ten był niezgodny z ówczesnym prawem. Kodeks postępowania karnego z 1928 r. nakładał na urzędy prawny obowiązek zawiadomienia o przestępstwie organów ścigania, a na policję (odpowiednio milicję) niezwłoczne zawiadomienie prokuratora. Niezawiadomienie o przestępstwie skutkowało odpowiedzialnością karną z art. 148 § 1 k.k. z 1932 r. – utrudnianie postępowania karnego – oraz art. 286 § 1 k.k. z 1932 r. – niedopełnienie obowiązku. Podobne rozwiązania prawne funkcjonują obecnie.

Funkcjonariusze komend wojewódzkich i powiatowych MO współpracowali z agentami i informatorami, komisariatów MO – z informatorami i osobami zaufanymi, a posterunków MO – z osobami zaufanymi. Za wykonanie zadań milicyjna agentura mogła być nagradzana w formie pieniężnej, ale też w innej, np. pomocy w otrzymaniu mieszkania czy pracy.

6 kwietnia 1950 r. minister bezpieczeństwa publicznego rozkazem organizacyjnym nr 031/Org nakazał komendantowi głównemu MO z dniem 15 maja 1950 r. zreorganizować strukturę wszystkich jednostek MO¹⁷. Rozkaz likwidował pion służby śledczej w MO i zamiast niego powoływał pion służby kryminalnej oznaczony liczbą rzymską III.

Na podstawie wymienionego rozkazu w KG MO powstał Oddział III Służby Kryminalnej składający się z siedmiu wydziałów, w którym sześć zajmowało się pracą operacyjną, a jeden – Wydział VII – pracą śledczą¹⁸. Odwzorowaniem struktury Oddziału III KG MO były wydziały w komendach wojewódzkich podzielone na sekcje. Natomiast na szczeblu powiatowym i miejskim sekcje i referaty III, które łączyły kompetencje wydziałów Oddziału III KG. Nadal jednak pracą operacyjną w terenie zajmowali się funkcjonariusze operacyjno-śledczy, przez to agentura była mało efektywna, a rozpoznany element kryminalny słabo kontrolowany.

W związku z tym minister bezpieczeństwa publicznego 21 kwietnia 1952 r. rozkazem organizacyjnym 30/Org. wyodrębnił z Oddziału III Służby Kryminalnej Oddział Śledczy. Na mocy tego samego rozkazu utworzono nowy pion zajmujący się zwalczaniem przestępczości gospodarczej oznaczony jako Oddział IV¹⁹.

Od tego czasu pion służby kryminalnej zajmował się wyłącznie pracą operacyjną. W komendach wojewódzkich powstały wydziały służby kryminalnej oraz wydziały śledcze, natomiast w komendach powiatowych i komisariatach miejskich w referatach III wyodrębniono brygady operacyjne i brygady śledcze²⁰. Strukturę pionu operacyjnego w MO wprowadzoną rozkazem 30/Org. z 21 kwietnia 1952 r. prezentuje rycina 2.

Zadania funkcjonariuszy operacyjnych zostały określone w instrukcji szefa Oddziału III KG MO o organizacji pracy w ogniwach służby kryminalnej jednostek Milicji Obywatelskiej²¹, które polegały na:

- zdobywaniu informacji o środowiskach podejrzanych i grupach przestępczych oraz o pojedynczych przestępcach;
- prowadzeniu spraw agenturalnych;
- poszukiwaniu osób ukrywających się przed milicją i wymiarem sprawiedliwości, prowadzeniu inwigilacji;
- natychmiastowym reagowaniu na zaistniałe napady rabunkowe, zabójstwa, dywersję oraz poważniejsze kradzieże i włamania.

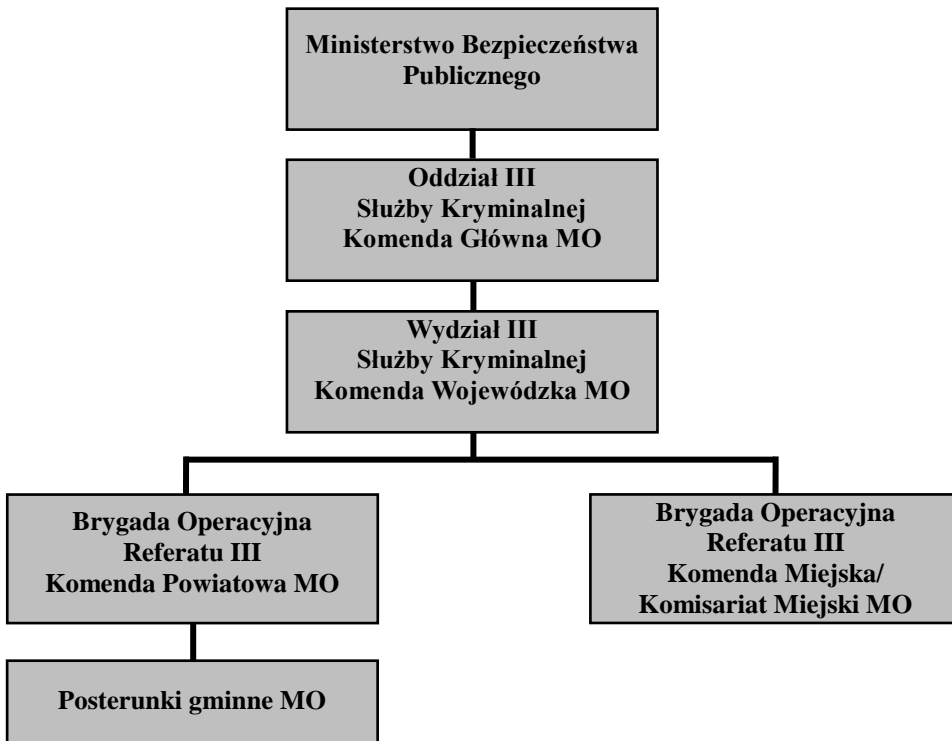
¹⁷ Rozkaz organizacyjny nr 031/Org. ministra bezpieczeństwa publicznego z 6 IV 1950 r. znajdujący się w: *Księga bezprawia. Akty normatywne kierownictwa resortu bezpieczeństwa publicznego (1944–1956)*, wybór i oprac. B. Kopka, [DVD], Warszawa 2011, s. 1090–1093.

¹⁸ AIPN, KG MO, sygn. 00294/93, t. 2, Etaty KG MO z 1950 r., k. 22–31.

¹⁹ P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957...*, s. 263.

²⁰ AIPN, KG MO, sygn. 0342/34, Zarządzenie nr 77/52 komendanta głównego MO z 1 października 1952 r. w związku ze zmianą struktury organizacyjnej MO, k. 299.

²¹ AIPN, KG MO, sygn. 0342/34, Instrukcja nr 15/52 szefa Oddziału III KG MO z 24 lipca 1952 r. o organizacji pracy w ogniwach służby kryminalnej, k. 220–229.

Ryc. 2. Pion operacyjny w Milicji Obywatelskiej po wprowadzeniu rozkazu 30/Org. ministra bezpieczeństwa publicznego z 21 kwietnia 1952 r.

Fig. 2. The criminal division of the Militia after the order of 30/Org. Minister of Public Security of 21 April 1952

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone zmiany organizacyjne w pionie operacyjnym spowodowały kolejną weryfikację milicyjnej agenty. W dniu 30 września 1953 r. komendant główny MO wydał rozkaz nr 11/53 z dnia 30 września 1953 r. w sprawie komisijnego zbadania sieci agenturalno-informacyjnej²². W rozkazie możemy przeczytać, że jednostki MO w toku rozbudowy sieci informacyjno-agenturalnej popełniały szereg zasadniczych błędów, jak:

- brak celowości werbunku,
- stosowanie szantażu wobec osób godzących się na współpracę z pobudek ideowych,
- werbunek osób skompromitowanych wobec środowiska,
- prowokacyjne stwarzanie fikcyjnych materiałów do werbunku,
- werbowanie osób, które winny być aresztowane i przekazane do sądu,
- złe przygotowanie werbunku, nierozpracowanie kandydata na werbunek itp.

²² P. Majer, *Milicja Obywatelska w systemie organów władzy PRL. Zarys problematyki i źródła*, Toruń 2003, s. 468–469.

Komendant główny MO stwierdzał, że błędy te odbijają się ujemnie na wynikach pracy z siecią. Agenci i informatorzy odmawiają współpracy, zrywają spotkania, przekazują informacje ogólnikowe i bezwartościowe. Ponadto wielu informatorów uległo demoralizacji w wyniku niewłaściwej pracy funkcjonariuszy MO obsługujących sieć agenturalną.

Podkreślono, że praca milicjantów operacyjnych polega tylko na prowadzeniu rozpracowań i pracy z agenturą – nie wolno ich wykorzystywać do innej służby.

Rok później, jak już pisano, rozpoczęto weryfikację sieci informacyjnej. Rozpoczęta weryfikacja zbiegła się w czasie z wydaniem nowej, aczkolwiek tymczasowej instrukcji o zasadach i organizacji pracy z siecią agenturalną i prowadzeniu spraw operacyjnej ewidencji²³. Instrukcja w kategoryzacji agentury powracała do starych rozwiązań. Ponownie osobowe źródła informacji podzielono na agentów, informatorów i rezydentów. Jak wykazano wcześniej, funkcjonowanie sieci informacyjnej w takiej formie nie przyniosło oczekiwanych rezultatów. Wydaje się, że wpływ na powstanie nowej instrukcji miało ponowne wzięcie przykładu z aparatu bezpieczeństwa publicznego, gdzie rok wcześniej wydano dla tej służby nową instrukcję operacyjną²⁴. Zagrożeniem nie był jednak nowy podział agentury, ale rezygnacja z milicyjnej sieci informacyjnej osób zaufanych. Osoby zaufane stanowiły bowiem podstawowe źródło informacji dla jednostek MO szczebla powiatowego. Pracę z agenturą na tym szczeblu po wydaniu nowej instrukcji mogli prowadzić jedynie pracownicy operacyjni i operacyjno-śledczy oraz niektórzy dzielnicowi za zgodą komendanta wojewódzkiego (równorzędnego). Pozbawiono takich uprawnień posterunkowych MO. Rozpoznanie i walkę z przestępczością mieli oni prowadzić, uzyskując informacje od obywateli²⁵.

Opis rodzajów agentury i środowisk jej werbunku w zasadzie powielał zapisy poprzednich instrukcji. Poszerzono jedynie środowiska przestępcze o tzw. element spekulancko-kapitalistyczny (właściciele i byli właściciele przedsiębiorstw przemysłowych i handlowych oraz ich pośrednicy, komiwojażerowie, ludzie wytrąceni z dawnych pozycji społeczno-ekonomicznych). Instrukcja bardzo szczegółowo omawiała dobór kandydata do werbunku, opracowanie kandydata, przebieg werbunku oraz pracę z agenturą.

W 1954 r. rozpoczęły się zmiany w funkcjonowaniu ministerstwa bezpieczeństwa publicznego. 20 lipca 1954 r. Rada Państwa uchwaliła dekrety o służbie w or-

²³ AIPN, KG MO, sygn. 0342/45, Rozkaz nr 1/54 komendanta głównego MO z 10 czerwca 1954 r. wprowadzający do użytku służbowego Tymczasową instrukcję o zasadach i organizacji pracy z siecią agenturalną i prowadzeniu spraw operacyjnej ewidencji, k. 110–141.

²⁴ W instrukcji milicyjnej oprócz takiego samego podziału agentury znalazło się wiele podobnych sformułowań przystosowanych do specyfiki pracy milicyjnej. Ponadto układ graficzny instrukcji milicyjnej był niemal identyczny z instrukcją aparatu bezpieczeństwa publicznego. Por. *Instrukcje pracy operacyjnej...*, s. 31–46.

²⁵ AIPN, KG MO, sygn. 0342/45, Tymczasowa instrukcja nr 7/54 z 6 sierpnia 1954 r. o organizacji pracy komend powiatowych, komisariatów i posterunków MO, k. 171; Rozkaz nr 7/55 komendanta głównego MO zatwierdzający do użytku służbowego Regulamin o zakresie działania i organizacji pracy Międzygromadzkiego Posterunku MO, [w:] P. Majer, *Milicja Obywatelska w systemie...*, s. 404, 406.

ganach bezpieczeństwa publicznego²⁶, o Milicji Obywatelskiej²⁷ i o Służbie Więziennej²⁸. Kolejne zmiany ustawowe nastąpiły 7 grudnia 1954 r. Na mocy dekretu o naczelnych organach w administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego²⁹ zlikwidowano MBP i powołano dwa odrębne organy – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego.

Milicja Obywatelska została podporządkowana ministrowi spraw wewnętrznych, a aparat bezpieczeństwa publicznego – przewodniczącemu Komitetowi do spraw Bezpieczeństwa Publicznego. Po dziesięciu latach związków organizacyjnych z resortem bezpieczeństwa publicznego, w tym pięciu latach ścisłego podporządkowania, milicja formalnie stała się organizacją samodzielną.

Nowa struktura organizacyjna w MO kształtowała się w latach 1954–1956 etapowo i towarzyszyła jej duża labilność. Wpływ na taki stan rzeczy miały przeobrażenia ustrojowe zachodzące w kraju oraz zmieniające się akty prawne, które miały wpływ na działalność MO.

Ostatecznie pion operacyjny na dzień 15 maja 1955 r. ukształtował się następująco: Oddział III Służby Kryminalnej KG MO, wydziały III Służby Kryminalnej KW MO, sekcje operacyjno-śledcze w komendach powiatowych, dzielnicowych i miejskich MO, wydzieleni funkcjonariusze operacyjni w komisariatach oraz posterunki międzygromadzkie MO³⁰. Pion operacyjny prezentuje rycina 3.

W 1956 r. kierownictwo MO zdecydowało się na ponowną zmianę aktów normatywnych dotyczących pracy operacyjnej. Uwolnienie się milicji od aparatu bezpieczeństwa publicznego pozwalało na ukierunkowanie pracy operacyjnej według własnego uznania³¹. W dniu 24 maja 1956 r. ukazały się dwa akty normatywne dotyczące pracy operacyjnej. Pierwszy to rozkaz nr 12/56 komendanta głównego MO i wytyczne w sprawie poufnych form uzyskiwania informacji przez dzielnicowych i posterunkowych³², drugi zaś – rozkaz nr 16/56 ministra spraw wewnętrznych wprowadzający do użytku służbowego instrukcję o pracy agenturalnej w MO³³.

²⁶ Dekret z dnia 20 lipca 1954 o służbie w organach bezpieczeństwa publicznego (Dz.U. 1954, nr 34, poz. 142).

²⁷ Dekret z dnia 20 lipca 1954 r. o Milicji Obywatelskiej (Dz.U. 1954, nr 34, poz. 143).

²⁸ Dekret z dnia 20 lipca 1954 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. 1954, nr 34, poz. 144).

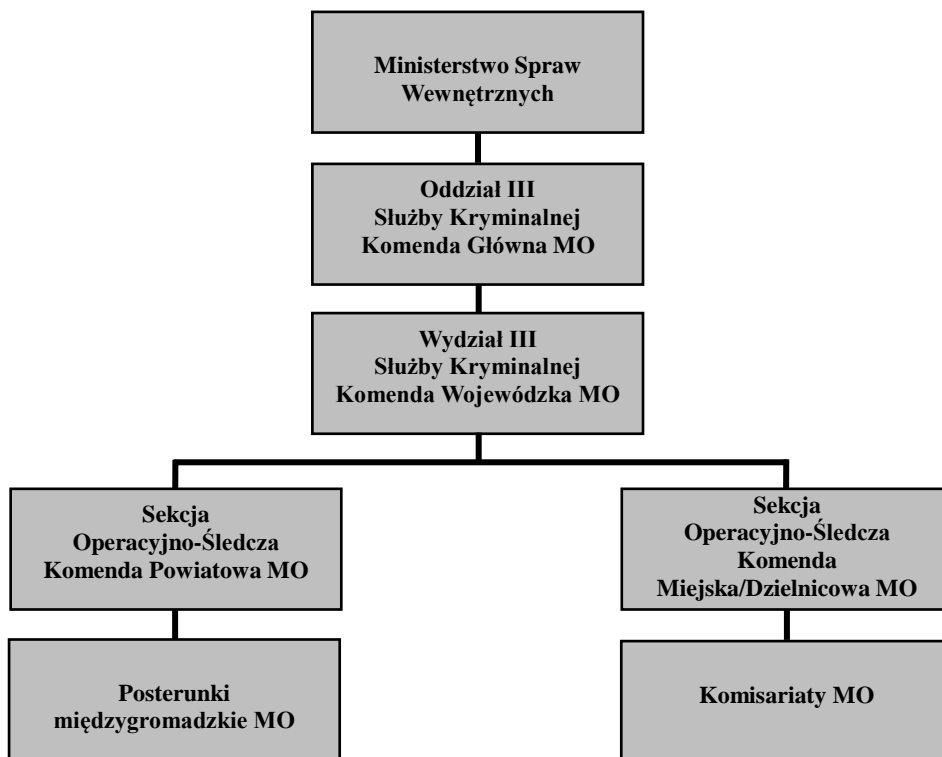
²⁹ Dekret z dnia 7 grudnia 1954 r. o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego (Dz.U. 1954, nr 54, poz. 269).

³⁰ P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957...*, s. 384–385; AIPN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW), sygn. 235/26, Etaty dla KW MO Koszalin oraz jednostek terenowych MO województwa koszalińskiego, 1955, b.p. Zmiana nazewnictwa posterunków wiejskich wiązała się ze zmianami administracyjno-terytorialnymi powiatów na mocy Ustawy z 24 września 1954 r. o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych (Dz.U. 1954, nr 43, poz. 191).

³¹ Brak bezpośredniego dokumentu nakazującego upodobnienie pracy operacyjnej w MO do pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa publicznego, ale podobieństwa milicyjnych instrukcji operacyjnych z instrukcjami BP wskazują, że taka inspiracja mogła pochodzić z MBP.

³² Główne Archiwum Policji w Warszawie (dalej: GAP), Akty Normatywne (dalej: AN), sygn. 4/58, Rozkaz nr 12/56 komendanta głównego MO z 24 maja 1956 r. wprowadzający do użytku służbowego Wytyczne o stosowaniu poufnych form uzyskiwania informacji w pracy dzielnicowych i funkcjonariuszy międzygromadzkich posterunków MO, k. 342–348.

³³ GAP, AN, sygn. 4/58, Rozkaz nr 16/56 ministra spraw wewnętrznych z 24 maja 1956 r. wprowadzający do użytku służbowego MO Instrukcję o pracy agenturalnej w MO, k. 383–459.

Ryc. 3. Pion operacyjny w Milicji Obywatelskiej na dzień 15 maja 1955 r.

Fig. 3. The criminal division of the Civic Militia on 15 May 1955

Źródło: opracowanie własne.

Powrót do pracy z agenturą na poziomie dzielnicowych i posterunkowych był posunięciem bardzo słusznym. Jak wykazano wcześniej, praca dochodzeniowa spoczywała głównie na tych dwóch kategoriach funkcjonariuszy. Dzielnicowi i posterunkowi mieli przede wszystkim wykorzystywać osoby informujące spośród obywateli i terenowego aktywu społecznego. Przekazywane informacje mogły mieć charakter oficjalny lub poufny. W celu inwigilacji osób podejrzanych, ustalenia sprawy przestępstwa lub osoby poszukiwanej mogli pozyskiwać do współpracy kontakty poufne (KP). Kontakty poufne miano pozyskiwać w szczególności spośród osób, które ze względu na miejsce zamieszkania, charakter wykonywanej pracy lub też na swe kontakty towarzyskie mogły przekazywać MO interesujące informacje. Tak jak wcześniej osoby zaufane, KP nie były rejestrowane i nie pobierano od nich zobowiązań o współpracy, a jedynie pouczano o zachowaniu w tajemnicy współpracy z milicją. Uzyskane informacje dzielnicowi i posterunkowi dokumentowali w notatkach służbowych. Osoby informujące mogły być doraźnie wynagradzane.

Druga instrukcja była bardziej obszerna i szczegółowa. Wprowadzała pojęcie tajnego współpracownika (TW), który stanowił osobę zwerbowaną przez organy MO do wykonywania specjalnych zadań wśród elementu przestępczego i podejrzanego.

Tajni współpracownicy dzielili się na agentów i informatorów. Agent miał służyć do ujawniania elementu przestępczego i na polecenie MO prowadzić w sposób głęboko zakonspirowany rozpracowanie działających przestępców lub osób przygotowujących się do przestępczej działalności. Natomiast informator był werbowany dla wykonania określonych zadań, w szczególności do ujawniania osób podejrzanych o przestępczą działalność, obserwowania i systematycznego informowania o osobach podejrzanych będących w zainteresowaniu MO, wykonywania poszczególnych zadań w zakresie rozpracowywania konkretnych osób. W zakresie werbunku TW ogólne zasady nie zostały zmienione. Zalecano werbunek na podstawie materiałów obciążających (groźących TW odpowiedzialnością karną), moralnie kompromitujących oraz z kręgu osób mających ze względu na miejsce zamieszkania, pracy lub kontakty towarzyskie dotarcie do elementu przestępczego.

Nowe przepisy zezwalały na zwerbowanie TW bez przyjęcia od niego zobowiązania o współpracy, jeżeli ta okoliczność mogła spowodować ujemne skutki w dalszej pracy z konfidentem. W takiej sytuacji przyjmowano zobowiązanie o zachowaniu w tajemnicy faktu i treści przeprowadzonej rozmowy. Od pozyskanego konfidenta przyjmowano własnoręcznie napisane zobowiązanie do współpracy z obranym pseudonimem. Pseudonimem mogło być tylko imię lub nazwisko powszechnie używane. Instrukcja zakazywała pozyskiwania na TW osób małoletnich³⁴. Osobowe źródła informacji rejestrowano w Ewidencji Sieci Tajnych Współpracowników prowadzonej przez KG MO i komendy wojewódzkie oraz zakładano teczkę personalną i roboczą. Tajni współpracownicy, tak jak stanowiły poprzednie instrukcje, mogli być wynagradzani pieniędzmi, prezentami oraz w innej formie³⁵. W przypadku gdyby TW zapobiegł dokonaniu niebezpiecznego przestępstwa, np. zabójstwa, podpalenia, można było nawet wystąpić za pośrednictwem KG MO o nadanie odznaczenia państwowego.

W 1959 r. zmieniono po raz kolejny instrukcję pracy z agenturą³⁶. Nowa instrukcja wprowadziła wiele istotnych zmian. Nadal TW dzielili się na informatorów i agentów, ale informatorów mogli pozyskiwać funkcjonariusze operacyjni, operacyjno-dochodzeniowi oraz wywiadowcy. Z agentami zaś mogli pracować tylko milicjanci operacyjni, komendanci powiatowi i ich zastępcy. Od informatorów zaprzestano pobierania zobowiązań o współpracy, a jedynie pouczano ich o konieczności zachowania w tajemnicy faktu współpracy. Agentem, który stał wyżej w hierarchii osobowych źródeł informacji, mogła zostać osoba uprzednio będąca informatorem. Od agenta tak jak w poprzednich latach pobierano zobowiązanie o współpracy. Zachętą do wer-

³⁴ Poprzednie instrukcje nie zakazywały wprost pozyskiwania do współpracy osób w wieku poniżej 18 lat. Instrukcja MBP z 22 października 1946 r. zezwalała w wyjątkowych wypadkach na pozyskiwanie do współpracy osób poniżej 17. roku życia. Zob. P. Majer, *Milicyjna agentura 1944-1957...*, s. 58. Milicja najprawdopodobniej także korzystała z usług młodzieży. Świadczy o tym chociażby przypadek pozyskania osoby małoletniej do rozpracowania bandy kryminalnej „Jerrego”. Zob. T. Pączek, *Milicja Obywatelska...*, s. 151.

³⁵ Sprawy wydatków operacyjnych zostały uporządkowane i określone w instrukcji nr 2/55 z 22 lutego o trybie rozchodowania funduszu „O” i sposobie dokumentowania wydatków. P. Majer, *Milicyjna agentura 1944-1957...*, s. 63.

³⁶ AIPN, KG MO, sygn. 01258/12, Zarządzenie 00121/59 ministra spraw wewnętrznych z 5 czerwca 1959 r. wprowadzające do użytku służbowego jednostek MO instrukcję o tajnych współpracownikach organów MO, b.p.

bunku TW miało być w szczególności osiągnięcie korzyści majątkowej lub zawierano współpracę z innymi pobudek. Pozyskanie TW na podstawie materiałów obciążających dopuszczano tylko w szczególnych przypadkach, a mianowicie gdy wartość uzyskanej informacji z punktu widzenia interesu społecznego znacznie przewyższała szkodę wyrządzoną przestępstwem, którego dopuścił się kandydat na TW, a ponadto o fakcie popełnienia przez niego przestępstwa nie wiedziały osoby trzecie. Motywy takich postanowień wyjaśnił minister spraw wewnętrznych w Tezach dotyczących instrukcji o tajnych współpracownikach:

W związku z omawianym zagadnieniem zasad pozyskiwania informatorów powstanie niewątpliwie pytanie: czy można pozyskać do współpracy poufnej na podstawie posiadanych przez organy MO materiałów obciążających. Otóż trzeba na wstępie stwierdzić, że nieuwzględnienie materiałów obciążających jako podstawy do nawiązania współpracy [...] nie jest przypadkowe. Odrzucamy do niedawna stosowaną w MO zasadę pozyskiwania do współpracy w zamian za zaniechanie wszczęcia postępowania karnego [...] uważamy, że ta forma pozyskiwania tajnych współpracowników jest niewłaściwa zarówno z prawnego punktu widzenia, jak i z punktu widzenia celowości i wartości operacyjnej tajnego współpracownika³⁷.

W dalszej części wywodu minister stwierdzał, że kandydaci bardzo często godzili się na współpracę w zamian za zaniechanie prowadzonego wobec nich postępowania karnego, a później z tej współpracy się nie wywiązywali właściwie. Jednostki MO w ciągu trzech miesięcy miały dokonać przeglądu posiadanej agentury i wyeliminować osoby nieprzydatne oraz dokonać przerejestrowania TW w kartotece.

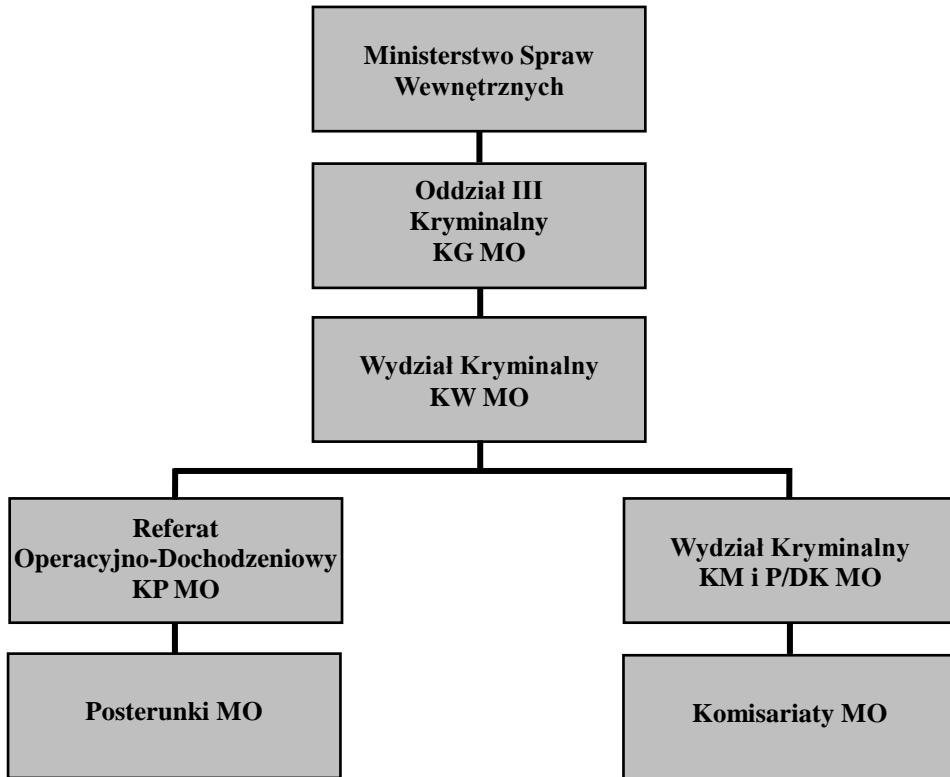
W drugiej połowie lat pięćdziesiątych oraz w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych XX w. zmieniły się ogniwa pionu operacyjnego MO. W 1957 r. na szczeblu miasta i powiatu grupy operacyjno-śledcze przekształcono najpierw w grupy operacyjno-dochodzeniowe, a następnie w referaty³⁸. 1 czerwca 1964 r. w miastach na prawach powiatu powołano komendy miasta i powiatu MO. W pozostałych miastach powiatowych nadal funkcjonowały komendy powiatowe. W dwóch miastach wojewódzkich (Warszawa, Łódź) działały komendy miejskie MO traktowane jako równorzędne z komendami wojewódzkim, a w pozostałych miastach wojewódzkich dzielnicowe komendy MO³⁹. Niezmiennie na czele struktury organizacyjnej MO umiejscowione były Komenda Główna MO i komendy wojewódzkie MO. Pion operacyjny MO na dzień 1 czerwca 1964 r. przedstawia rycina 4.

Koniec lat sześćdziesiątych i pierwsza połowa lat siedemdziesiątych to ponowne zmiany aktów wewnętrznych dotyczących pracy operacyjnej. Wydaje się, że intencją szefostwa milicji była przede wszystkim komasacja wszystkich zagadnień pracy operacyjnej w jednym akcie prawnym. W 1969 r. w jednej instrukcji ujęto inwigilację

³⁷ Tamże, sygn. 01258/12, Tezy dotyczące instrukcji o tajnych współpracownikach – załącznik do zarządzenia 00121/59 ministra spraw wewnętrznych z 5 czerwca 1959 r. wprowadzającego do użytku służbowego jednostek MO instrukcję o tajnych współpracownikach organów MO, b.p.

³⁸ AIPN, MSW, sygn. 10/1788, Etaty województwa koszalińskiego z lat 1961–1967, b.p.

³⁹ Dekret z 21 grudnia 1955 r. o organizacji i zakresie działania Milicji Obywatelskiej (Dz.U. 1955, nr 46, poz. 311). P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957...*, s. 384–385; AIPN, MSW, sygn. 10/1788, Etaty województwa koszalińskiego z lat 1961–1967, b.p.

Ryc. 4. Pion operacyjny w Milicji Obywatelskiej na dzień 1 czerwca 1964 r.

Fig. 4. The criminal division of the Civic Militia on 1 June 1964

Źródło: opracowanie własne.

i rozpracowanie operacyjne⁴⁰, a w 1974 r. całość pracy operacyjnej⁴¹. Ta druga instrukcja przetrwała do końca działalności Milicji Obywatelskiej, tj. do 1990 r.

Część trzecia instrukcji, zatytułowana: „Źródła informacji”, poświęcona została milicyjnej agenturze. Sieć informacyjną MO stanowili: osoby informujące (OI), osoby zaufane (OZ), tajni współpracownicy (TW) oraz konsultanci (K).

Osobą informującą była każda osoba doraźnie przekazująca funkcjonariuszowi MO wiadomości w sposób poufny. Osobą zaufaną natomiast był taki człowiek, który z poczucia społecznego obowiązku lub z innych pobudek godził się poufnie przekazywać funkcjonariuszowi MO interesujące go wiadomości.

Różnica między OI a OZ polegała przede wszystkim na tym, że osoba informująca przekazywała poufne informacje w sposób doraźny, natomiast osoba zaufana w sposób systematyczny.

⁴⁰ GAP, AN, sygn. 184/4, Zarządzenie nr 028 ministra spraw wewnętrznych z 19 marca 1969 r. wprowadzające do użytku jednostek MO instrukcję o inwigilacji i rozpracowaniu operacyjnym, b.p.

⁴¹ GAP, AN, sygn. 184/9, Zarządzenie nr 0052/74 ministra spraw wewnętrznych z 5 lipca 1974 r. w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, k. 88–107.

Praca z osobami zaufanymi i osobami informującymi miała na celu zapewnienie dopływu informacji o interesujących MO środowiskach, osobach, miejscach i zdarzeniach oraz instytucjach i obiektach gospodarki narodowej zagrożonych działalnością przestępczą.

Osoby zaufane i informujące były podstawowym źródłem zdobywania informacji przez funkcjonariuszy MO w procesie rozpoznania. Pracę z nimi mogli prowadzić wszyscy milicjanci.

Osoby zaufane należało dobierać spośród osób, które ze względu na miejsce pracy, zamieszkania lub przebywania mogły zaobserwować interesujące milicję zdarzenia lub zachowanie się osób, a w szczególności spośród:

- pracowników działów lub komórek funkcjonalnych instytucji i obiektów gospodarki narodowej narażonych na działalność przestępczą;
- osób przebywających w miejscach, w których gromadzą się osoby podejrzane lub mogą znajdować się przedmioty pochodzące z przestępstwa;
- osób mogących dostarczyć wiadomości o osobach inwigilowanych;
- osób mogących sygnalizować zagrożenie mienia narażonego na działalność przestępczą.

Osoby informujące oraz zaufane nie podlegały rejestracji. Funkcjonariusze MO dla własnego użytku prowadzili wykaz OZ. W praktyce wykazy takie prowadzili kierownicy referatów dzielnicowych oraz komendanci posterunków MO⁴². Osobom informującym i zaufanym za udzielane informacje można była przyznawać gratyfikacje pieniężne i rzeczowe.

Na tajnego współpracownika można było pozyskać osobę celowo do wykonywania określonych zadań operacyjnych oraz zbierania informacji interesujących MO.

Zasadniczym celem pracy z TW było:

- wykonywanie czynności rozpoznawczych w środowiskach podejrzanych oraz zbieranie wiadomości o działalności grup przestępczych i osób podejrzanych;
- ustalanie źródeł dowodowych i stwarzanie sytuacji dogodnych do ich procesowego wykorzystania;
- wykonywanie czynności zmierzających do rozbijania solidarności grup przestępczych i środowisk podejrzanych;
- uzyskiwanie informacji o osobach i zdarzeniach mogących mieć związek z przestępstwem oraz warunkach i okolicznościach sprzyjających dokonywaniu przestępstw.

Pracę z tajnymi współpracownikami prowadzili funkcjonariusze operacyjni i operacyjno-dochodzeniowi. W uzasadnionych przypadkach pracę z TW można było powierzyć innym funkcjonariuszom MO.

W myśl zapisów instrukcji kandydatów na TW dobierano spośród osób związanych albo mających dostęp do interesujących MO środowisk, osób lub miejsc. Ponadto kandydat powinien posiadać odpowiednie cechy psychiczne i fizyczne oraz warunki wynikające z miejsca pracy, zamieszkania lub przebywania umożliwiające mu wykonywanie przewidywanych zadań i zbieranie informacji. W praktyce byli to

⁴² Zob. AIPN, MSW, sygn. 01304/793, Rozwadowski Aleksander, *Specyfika osobowych źródeł informacji oraz metod i form w pracy operacyjnej służby milicji (Podobieństwa i różnice w działalności operacyjne MO i SB – zarys wykładu)*, Warszawa 1982, s. 18–19.

najczęściej przestępcy oraz osoby związane ze światem przestępczym, np. kobiety kryminalistów, prostytutki, pracownicy lokali gastronomicznych, taksówkarze.

Na tajnych współpracowników nie wolno było pozyskiwać:

- osób zajmujących kierownicze stanowiska w organach władzy i administracji państwowej oraz organizacjach politycznych, a ponadto znanych na danym terenie działaczy społecznych;
- członków PZPR;
- nieletnich do lat 17.

Tajnych współpracowników funkcjonariusze MO pozyskiwali na podstawie zainteresowania materialnego, materiału kompromitującego, materiału obciążającego. Materiałem kompromitującym były wiadomości o takim zachowaniu się lub postawie kandydata, których ujawnienie mogło wpłynąć na ukształtowanie ujemnej o nim opinii i przynieść mu szkodę w otaczającym go środowisku. Materiałem obciążającym zaś były udokumentowane fakty z działalności kandydata mogące stanowić podstawę do wszczęcia postępowania karnego, karno-skarbowego lub w sprawach o wykroczenia. Na podstawie materiałów obciążających nie wolno było pozyskiwać organizatorów i przywódców grup przestępczych.

Pozyskanie osoby na TW wymagało zgody naczelnika wydziału kryminalnego lub naczelnika wydziału do walki z przestępstwami gospodarczymi, a w tych jednostkach MO, gdzie nie było takich wydziałów, zastępców komendantów powiatowych ds. kryminalnych lub równorzędnych.

Zezwolenia na pozyskanie tajnego współpracownika na podstawie materiałów obciążających dotyczących:

- przestępstw drogowych i skarbowych oraz wykroczeń udzielali na piśmie naczelnicy właściwych wydziałów operacyjnych KG MO i KW MO oraz komendanci powiatowi (równorzędni);
- pozostałych przestępstw – dyrektorzy właściwych biur operacyjnych KG MO (ich zastępcy) oraz komendanci wojewódzcy (równorzędni) MO (zastępcy komendantów).

Przepisy instrukcji chroniły kandydatów na TW, którzy popełnili przestępstwo, a zdecydowali się na podjęcie współpracy z MO. Paragraf 68 stanowił, że

Jeżeli przeciwko kandydatowi toczy się postępowanie przygotowawcze, można zapewnić go o wystąpieniu z wnioskiem o:

1. złagodzenie stosowanych środków zapobiegawczych;
2. warunkowe umorzenie postępowania;
3. umorzenie postępowania ze względu na znikome niebezpieczeństwo społeczne czynu;
4. udzielenie mu pomocy w trakcie odbywania ewentualnej kary.

Materiały kompromitujące lub obciążające mogą być wykorzystywane tylko w zakresie niezbędnym do skłonienia kandydata do współpracy i w sposób zapewniający zachowanie tajemnicy źródeł informacji⁴³.

⁴³ GAP, AN, sygn. 184/9, Zarządzenie nr 0052/74 ministra spraw wewnętrznych z 5 lipca 1974 r. w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, k. 100.

Ponadto gdyby u kandydata na TW ujawniono rzeczy pochodzące z przestępstwa, milicjant miał postąpić z nimi jak z rzeczami znalezionymi⁴⁴.

W przypadku wyrażenia zgody na współpracę przez kandydata na TW funkcjonariusz MO pobierał od niego pisemne zobowiązanie o współpracy oraz pierwszą informację w miarę możliwości pisaną przez kandydata, ustalał jego pseudonim oraz zasady kontaktów i łączności, pouczał osobę o zachowaniu w tajemnicy współpracy, zakazie dokonywania przestępstw oraz zlecał pierwsze zadanie do wykonania. Następnie zakładał teczkę personalną i teczkę pracy TW oraz dokonywał czynności rejestracyjnych w pionie „C”⁴⁵.

Od zakazu popełniania przestępstw przez TW instrukcja zawierała odstępstwa, gdyż w wyjątkowych, szczególnie uzasadnionych przypadkach, zadanie zlecone tajnemu współpracownikowi mogło zakładać jego określony udział w przestępstwie, jeżeli było to niezbędne do ujawnienia innego, znacznie niebezpieczniejszego przestępstwa, wykrycia jego sprawy lub udowodnienia mu winy.

Zezwolenia na udział TW w przestępstwie udzielali, określając jednocześnie zakres jego udziału, dyrektorzy biur KG MO Kryminalnego i do Walki z Przestępstwami Gospodarczymi oraz komendanci wojewódzcy (równorzędni) MO.

Praca tajnych współpracowników podlegała systematycznej kontroli poprzez sprawdzanie wiarygodności przekazywanych informacji, sprawdzanie przez innych TW, stosowanie innych metod pracy operacyjnej (np. obserwacji, podsłuchu), zlecenie do wykonania zadań, których wynik był znany MO, zlecenie tego samego zadania różnym TW.

Za wykonane zadania TW był wynagradzany w formie pieniężnej, rzeczowej lub w postaci innej korzyści, np. przyśpieszenia przydziału mieszkania. W uzasadnionych przypadkach TW mógł pobierać okresowo miesięczne wynagrodzenie.

Odmianą rolę w milicyjnej agenturze pełnili konsultanci, którzy nie występowali w poprzednich instrukcjach operacyjnych MO⁴⁶. Konsultantem mogła zostać osoba posiadająca wiadomości specjalne w celu zbadania lub poznania określonych problemów wyłaniających się w toku pracy operacyjnej, np. osoby posiadające odpowiednie kwalifikacje naukowe lub zawodowe.

Angażując konsultanta, funkcjonariusz MO określał tematykę i zakres badań, materiały operacyjne, które zostały konsultantowi udostępnione, oraz formułował pytania, na które powinien udzielić odpowiedzi.

W przypadku konsultanta nasuwa się analogia z biegłym występującym w procesie karnym, a znanym już w tej procedurze od 1928 r., jeżeli chodzi o prawo polskie. Różnica między biegłym a konsultantem była taka, że biegły pracował jawnie i ba-

⁴⁴ Funkcjonariusz MO nie tylko dopuszczał się przestępstw omówionych w przepisie 16, ale również przestępstwa poświadczenia nieprawdy, co penalizował kodeks karny z 1969 r. Ustawa z 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94), art. 266.

⁴⁵ Biuro „C” MSW powstało na mocy zarządzenia nr 04/60 ministra spraw wewnętrznych z dnia 2 stycznia 1960 r. przemianowującego istniejące od 1956 r. Biuro Ewidencji Operacyjnej MSW. W komendach wojewódzkich MO umiejscowiono wydziały „C”. Do zadań pionu „C” należało, m.in. prowadzenie ewidencji operacyjnej SB i MO. *Biuro „C” MSW*, [hasło], Inwentarz archiwalny, <http://inwentarz.ipn.gov.pl/sloownik?znak=B#14> (dostęp: 14.10.2016).

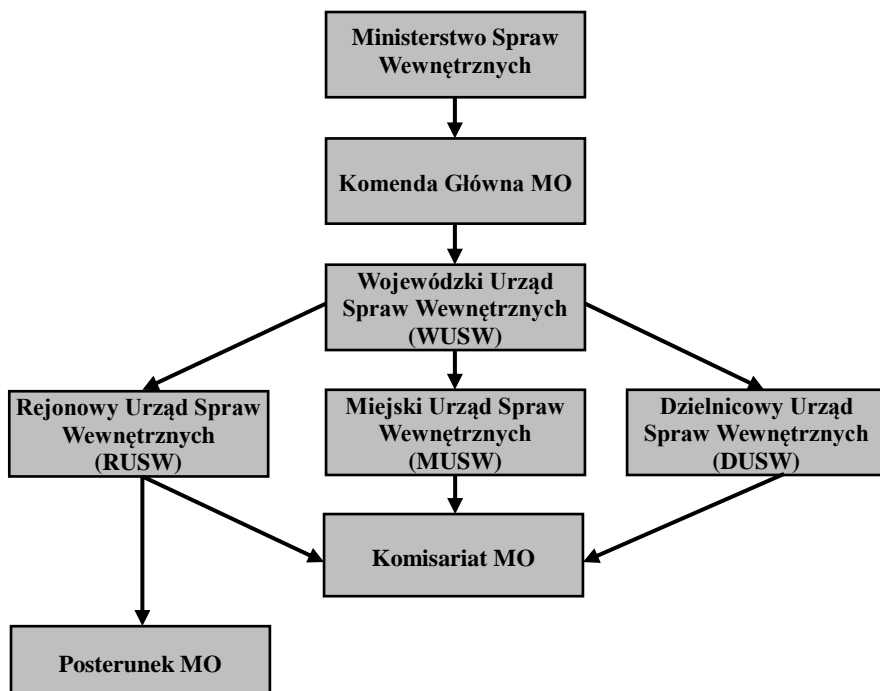
⁴⁶ Ta kategoria tajnych współpracowników pojawiła się po raz pierwszy w instrukcji operacyjnej SB w 1970 r. Zob. *Instrukcje pracy operacyjnej...*, s. 8.

dał materiały w jakiejś mierze jawne (materiały postępowania przygotowawczego lub postępowania sądowego), natomiast konsultant działał tajnie i pracował nad materiałami tajnymi.

Z konsultantem MO zawierała pisemną umowę, chyba że fakt ten mógł ujemnie wpłynąć na wyniki współpracy. Wydatki związane z angażowaniem konsultantów pokrywano z funduszu operacyjnego.

Od konsultanta funkcjonariusz MO przyjmował zobowiązanie o zachowaniu w tajemnicy treści danych, z którymi zostanie zapoznany i które uzyska w toku pełnienia funkcji konsultanta. Decyzje w sprawie zaangażowania konsultanta podejmowali: komendanci powiatowi (równorzędni) MO, a w komendach wojewódzkich (równorzędnych) i w Komendzie Głównej MO – naczelnicy wydziałów operacyjnych.

W trakcie obowiązywania instrukcji operacyjnej MO zaszły istotne zmiany w funkcjonowaniu milicyjnego pionu operacyjnego. Dotyczy to przede wszystkim roku 1983, gdy weszła w życie ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów⁴⁷. Na mocy ustawy zamiast niektórych terenowych jednostek MO powstały urzędy spraw wewnętrznych, co obrazuje rycina 5.

Ryc. 5. Struktura organizacyjna Milicji Obywatelskiej wprowadzona ustawą z dnia 14 lipca 1983 r.
Fig. 5. The organizational structure of Militia introduced by the Act of 14 July 1983

Źródło: Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów (Dz.U. 1983, nr 38, poz. 172).

⁴⁷ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów (Dz.U. 1983, nr 38, poz. 172).

W MSW znajdowały się pioniry SB, które udzielały pomocy w pracy operacyjnej MO, to przede wszystkim Biuro „B” (obserwacja), biuro „C” (m.in. ewidencja operacyjna), Biuro „T” (podśluchy), Biuro „W” (perlustracja korespondencji). W KG MO umiejscowione było Biuro Kryminalne, w WUSW, MUSW i DUSW – wydziały kryminalne, a w RUSW – sekcje kryminalne. Ponadto pracę operacyjną wykonywały ogniwa do walki z przestępczością gospodarczą oraz prewencji (dzielnicowi i posterunkowi).

Jak już wspomniano, praca z milicyjną agenturą wprowadzona instrukcją z 1974 r. obowiązywała przez ponad 25 lat. Była to najdłużej obowiązująca instrukcja operacyjna w MO. W 1985 r. w MSW przygotowano projekt nowej instrukcji operacyjnej dla milicji, ale nie wszedł on w życie⁴⁸.

Bibliografia

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Warszawie
Komenda Główna Milicji Obywatelskiej
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
Główne Archiwum Policji w Warszawie
Akty Normatywne

Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989), oprac. i wstęp T. Ruzikowski, Warszawa 2004.

Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody, oprac. A. Paczkowski, cz. 2: *Lata 1948–1949*, Warszawa 1996.

Księga bezprawia. Akty normatywne kierownictwa resortu bezpieczeństwa publicznego (1944–1956), wybór i oprac. B. Kopka, [DVD], Warszawa 2011.

Kura A., *Aparat bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości wobec kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, Warszawa 2006.

Madej K., *Bezradność lub represja. Władze wobec przestępczości gospodarczej w PRL (1956–1970)*, Warszawa 2010.

Majer P., *Milicja Obywatelska w systemie organów władzy PRL. Zarys problematyki i źródła*, Toruń 2003.

Majer P., *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004.

Majer P., *Milicyjna agentura 1944–1957*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 1.

Musiał F., *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL*, Kraków 2007.

Osobowe środki pracy operacyjnej – zagadnienia źródłoznawcze, red. F. Musiał, Kraków 2013.

Osobowe źródła informacji. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze, red. F. Musiał, Kraków 2008.

Pączek T., *Milicja Obywatelska w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1975*, Słupsk 2014.

⁴⁸ AIPN, MSW, sygn. 0326/552, Projekt zarządzenia ministra spraw wewnętrznych o pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej z 1985 r.

Biuro „C” MSW, [hasło], Inwentarz archiwalny, <http://inwentarz.ipn.gov.pl/slownik?znak=B#14> (dostęp: 14.10.2016).

Ustawa z dnia 24 września 1954 r. o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych (Dz.U. 1954, nr 43, poz. 191).

Ustawa z 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94).

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów (Dz.U. 1983, nr 38, poz. 172).

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. 2007, nr 63, poz. 624, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (Dz.U. 2007, nr 63, poz. 425, z późn. zm.).

Dekret z dnia 20 lipca 1954 r. o służbie w organach bezpieczeństwa publicznego (Dz.U. 1954, nr 34, poz. 142).

Dekret z dnia 20 lipca 1954 r. o Milicji Obywatelskiej (Dz.U. 1954, nr 34, poz. 143).

Dekret z dnia 20 lipca 1954 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. 1954, nr 34, poz. 144).

Dekret z dnia 7 grudnia 1954 r. o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego (Dz.U. 1954, nr 54, poz. 269).

Dekret z dnia 21 grudnia 1955 r. o organizacji i zakresie działania Milicji Obywatelskiej (Dz.U. 1955, nr 46, poz. 311).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1928, nr 33, poz. 313).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571).

Summary

The Civic Militia was an element of the Polish communist state. In the structures of MO was a criminal division, whose task was to combat crime. This criminal division, like any police force in the world, worked with the help of secret informers. Working with such informers was determined by secret criminal guidelines. These guidelines were often inconsistent with the then law and human rights. During the Stalinist years they were used in the fight against political opponents. The records of the secret criminal guidelines allows one to learn the tactics of criminal service MO in combating crime in the People's Poland.